

А. Зубко, кандидат исторических наук, доц.
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

НАУЧНЫЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ТРУДЫ В ВИЗАНТИИ

В статье даётся характеристика развития исторических знаний, исторической мысли, исторической науки в Византии.

Ключевые слова: истории хроники, мемуары, исторический факт, исторический источник, античная традиция, византийская историография, византийская энциклопедия.

Zubko A., Ph.D. in History, Associate Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

SCIENTIFIC WORKS OF HISTORY IN THE BYZANTINE EMPIRE

The article provides characteristics of development of historical knowledge, historical thought, and historical science in the Byzantine Empire.

Keywords: histories, chronicles, memoirs, historical fact, historical source, ancient tradition, Byzantine historiography, Byzantine encyclopedias

УДК 94(364)

Г. Казакевич, канд. іст. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

БАЛКАНСЬКІ ПОХОДИ КЕЛЬТІВ 279-277 РР. ДО Н.Е.: ПОГЛЯД З ТОЧКИ ЗОРУ СОЦІАЛЬНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

У статті розглядаються дані античних джерел щодо кельтської навали на Балкани у першій чверті III ст. до н. е. з позицій соціальної антропології. Особлива увага приділена логістиці та харчовим практикам кельтського війська, соціальним та етнотомографічним аспектам міграцій давніх кельтів.

Ключові слова: давні кельти, міграції, балканські походи 279-277 рр. до н. е., соціальна мобільність, гендерні ролі, асиміляція.

Міграції давніх кельтів першої чверті III ст. до н. е. відіграли значну роль в етнополітичній історії Балканського півострова. Кельтська навала дестабілізувала ілліро-фракійські племінні утворення у Подунав'ї, завдала потужного удару елліністичним державам та грецьким полісам у Македонії та Фракії, призвела до створення нових політичних утворень, зокрема "царства скордиків" й "держави Тиліс", які упродовж кількох століть помітно впливали на геополітичну ситуацію у регіоні. Кельтська експансія призвела до поширення у регіоні нових форм матеріальної культури, а також етнічного змішання носіїв кельтських мов з місцевим населенням. Таким є традиційний погляд на міграції кельтів, який встановився за понад півтора століття вивчення даного явища істориками й археологами [23; 20, s. 245-272].

Водночас, упродовж останнього десятиліття в історіографії намітилася тенденція до ревізії історії кельтських міграцій. Процес "кельтизації" Балкан розглядається виключно як результат зміни автохтонним ілліро-фракійським населенням етнічної ідентичності, тоді як переселення багатотисячних кельтських племен відкидається як технічно неможливе. У якості підстави для заперечення масових кельтських міграцій наводиться той факт, що на Балканах поширилася лише мода на окремі кельтські речі й латенський художній стиль, але докорінної зміни усього комплексу матеріальної культури не відбулося [див.: 16, 13]. Оскільки аргументи скептиків знаходяться переважно у площині вивчення ідентичностей та практик повсякденного життя давнього населення, видається доцільним розглянути проблему кельтських переселень з методологічних позицій соціальної антропології.

На сьогоднішній день у вивченні міграційних процесів у Давній Європі найбільшого поширення набула концепція Д. Ентоні, який запропонував кілька базових принципів, притаманних більшості переселень. Зокрема, дослідник зазначає, що до міграцій схильні аграрні суспільства, економіка яких сфокусована на використанні певного конкретного ресурсу. Міграція становить не хвилю, яка поширюється повільно й охоплює широку територію, а поетапне пересування "стрибками" (leapfrogging) за чітко визначеним і добре відомим ма-

ршрутом. Першими йдуть розвідники (торгівці, найманці, ремісники), потім – основна маса переселенців. Спочатку основний контингент мігрантів складають молоді чоловіки, але згодом статеві-вікова структура вирівнюється. Міграції мають кумулятивний ефект: серед мігрантів переважають особи, які вже змінювали місце проживання. Й навпаки, чим довше населення затримується на одному місці, тим менше воно схильне до зміни цього місця. Міграція є "вулицею з двостороннім рухом", тобто пересування населення в одному напрямку має супроводжувати зворотна міграція, інтенсивність якої залежить від конкретних умов у вихідному та цільовому регіонах [10].

Напередодні міграційних рухів V-III ст. до н. е. у середовищі кельтських племен склалися сприятливі передумови для переміщення населення, хоча вони, швидше за все й не були пов'язані з нестачею ресурсів. За археологічними джерелами виявлено, що у латенський період у Європі не спостерігалося різкого збільшення чисельності населення. Навпаки, у фазах Латен В та С, які співпадають з епохою кельтських міграцій, спостерігається суттєве зменшення кількості поховань у долині Марни, Шампані та в інших ключових областях латенської культури, що ймовірно було наслідком депопуляції цих земель [19, p. 196]. З огляду на це, в сучасній історіографії чинники, які підштовхнули кельтські племена до переселення, прийнято шукати у сфері соціально-політичних відносин. На думку Б. Канліфа, міграційний рух був спричинений прагненням військових ватажків до здобуття матеріальних благ і престижу: "Успішний військовий рейд з захопленням здобичі для подальшого розподілу забезпечував підвищення статусу лідера таким чином, що наступного разу він міг спиратися на більшу кількість послідовників і мати справу з вищим рівнем очікувань. Молоді чоловіки, прагнучи досягти величчя, будуть приречені на конкуренцію, яка підживлює цикл, постійно збільшуючи його масштаби" [15, p. 88-90]. У свою чергу, Дж. Колліс припустив, що на певному етапі розвитку кельтського суспільства міграції являли собою реакцію на внутрішню соціальну напругу. На ранньому етапі формування державних структур торгівля або військова активність могли при-

звести до формування нестабільних державних утворень, існування яких завершувалося невдовзі суспільним колапсом, що спричинював відтік населення. Подібні процеси призвели до колонізації норвежцями Ісландії та Гренландії у X ст. З ускладненням соціально-економічної структури міграційні процеси поступалися місцем урбанізаційним, що у випадку кельтів ілюструє формування горизонту оппідумів після завершення "епохи міграцій" [14, р. 126].

Розгортанню основного потоку кельтських переселенців до країн Середземномор'я передували довготривалий період двосторонніх контактів. У 368 р. до н. е. кельтські найманці вперше згадуються на території Греції (Xenoph. Hell. 7.1.20, 31), а у 335 р. до н. е. відбувається зустріч Олександра Македонського з послами кельтів на березі Дунаю. За легендами, які передають Тіт Лівій та Плутарх Старший, кельтська експансія в Італії розпочалася після того як заальпійські племена через перебіжчиків та "трудомих мігрантів" познайомилися з південними плодами, вином та оливковою олією (див. напр.: Plin. Maior XII. 2).

Наративні джерела фіксують різні за характером переселення кельтів. Серед них були військові рейди з грабіжницькою метою, до яких можна зарахувати походи Бренна та Болгія, участь у яких брали тільки воїни. Водночас, мали місце й пересування цілих племен разом з жінками та дітьми, як, наприклад, переселення галатів до Малої Азії у 278-277 рр. до н. е. Топографія італійських та балканських походів кельтів засвідчує, що вони дотримувалися чітко визначених маршрутів й розселялися невеликими анклавами у чужому етнолінгвістичному оточенні [9, с. 12-13].

Зрозуміло, що військові походи та переселення на сотні кілометрів потребували налагодженої системи постачання й розподілу харчів, фуражу, питної води та інших припасів. Наявність такої системи у давніх кельтів нещодавно була поставлена під сумнів Д. Кемпбеллом, який проаналізував інформацію щодо походу загону Болгія у Македонію взимку 280 р. до н. е. На думку дослідника, чисельність загону не могла перевищувати 15 тисяч осіб, адже здійснений воєнськими Болгія двадцятиденний марш потребував величезного обсягу припасів, перевезення яких було неможливо налагодити в умовах бездоріжжя, гірської місцевості та холодної пори року. Д. Кемпбелл наводить розрахунки, які на його думку розвінчують міграційний міф: військо з 15 тис. воїнів для забезпечення мінімальної добової потреби в енергії, яка складає 5200 ккал на чоловіка, повинно було везти з собою 825 т зерна й 75 т протеїнів, не враховуючи іншого майна, необхідного для ведення бойових дій. Для налагодження логістики свого війська Болгія повинен був зібрати 5750 мулів, а колонна його військ розтягнулася б щонайменше на 60 км [13, р. 190-203].

У своїх розрахунках Д. Кемпбелл спирається на свідчення римського військового теоретика Вегетія, який зазначає, що армія у поході потребує дрова, зерно для людей й фураж для тварин. Проте Вегетій писав майже на сім століть пізніше завершення балканських походів кельтів, а його трактат було присвячено регулярній армії. В раціоні римського солдата зерно справді складало не менше 60–75% [21, р. 18], однак кельтські практики споживання їжі докорінно відрізнялися від римських.

Значну цінність для з'ясування особливостей раціону кельтської воїна має свідчення Полібія, який, говорячи про нашествя кельтів на Італію, підкреслює, що прибульці мешкали у легких житлах, харчувалися переважно м'ясом й багатство вимірювали кількістю худоби й золота, адже тільки це майно можна було у разі необхідності легко перевозити з собою (Polyb. II. 17. 9–11).

Подібний устрій описує Страбон у германців-свеїв, які на рубежі ер проживали у долині Ельби й знаходилися на приблизно тому ж самому рівні соціально-економічного розвитку, що й кельти III-II ст. до н. е. За даними Страбона, свеви були здатні легко переселятися завдяки простоті свого способу життя. Вони не займалися землеробством й навіть не робили запасів їжі, натомість жили у тимчасових помешканнях, а засоби харчування отримували від худоби, що давало їм можливість на зразок кочовиків навантажувати начиння на вози й зі своїми стадами пересуватися куди завгодно (Strabo. VII. 1. 3). Джерела пізнішого часу дають чимало свідчень подібних переселень, в ході яких германські племена у разі небезпеки знімалися з місця й відходили вглиб країни разом з майном та сім'ями (Amm. Marc. VIII. 2. 14; XVI. 11. 8; XVII. 8. 3–5). Такі переселення були можливі лише у тому випадку, якщо господарство цих племен було орієнтоване передовсім на скотарство та споживання його продуктів.

Про домінування м'яса у раціоні кельтів рубежу II-I ст. до н. е. повідомляє Посідоній, який побував у Галлії і був знайомий з традиціями місцевого населення. Страбон, який спирався на свідчення Посідонія, відзначав, що їжа кельтів складалася головним чином з молока та м'яса різних видів, з переважанням свіжої та засоленої свинини (Strabo. IV. 4. 13). Дані археології також засвідчують велику роль скотарства у господарському житті континентальних кельтських племен [12]. В Ірландії для давніх поселень засвідчена неземлеробська структура, а також наявність величезної кількості кісток тварин, до 97% яких належали великій рогатій худобі [1].

Враховуючи вказані особливості кельтського господарства й раціону, можна припустити, що військове постачання військ Болгія й Брена спиралося насамперед на стада великої рогатої худоби. Підраховано, що жива вага бика або корови латенської доби коливалася у межах 250–275 кг [22, с. 74; 17, р. 54]. За убойного виходу, який складав близько 60% живої маси, одна одиниця великої рогатої худоби могла дати армії не менше 150 кг м'яса й жиру. Шкіра й кістки тварин також могли знайти собі застосування в умовах військового походу (пор.: Herod. IV. 61). Відомо, що енергетична цінність яловичини складає близько 230 ккал на 100 г. Крім того, використовувалися й більш поживні види м'яса, зокрема баранина (355–492 ккал в 100 г) й свинина (398 ккал). До 5% м'ясного раціону могла складати дичина [12, р. 429].

Цифра у 5200 ккал, якою оперує Д. Кемпбелл, становить норму споживання енергії сучасною людиною. Водночас, ще у 60-ті рр. XX ст. добова норма споживання енергії солдатом армії США у віці 19 років складала 3600 ккал [21, р. 7-8]. Дж. Рот припускає, що римський солдат, з його меншим зростом та вагою, щоденно потребував не більше 3000 ккал, додаючи, що раціон солдатів найманих армій ранньомодерної доби був ще менш поживним – 2500 ккал [21, р. 12-13]. Слід зазначити також, що в екстремальних умовах певну роль відіграє також жировий запас людини, 1 кг якого забезпечує організм 1600 ккал. Визначаючи добову потребу дорослого чоловіка в енергії у 3000 ккал, неважко підрахувати, що одна корова або бик забезпечити м'ясом близько 115 осіб. Відповідно, військо з 15 тис. чоловіків для здійснення 20-денного маршу потребувало близько 2600 одиниць великої рогатої худоби.

Зимовий період на який припав похід Болгія потребував більших витрат енергії й підвищував ризик переохолодження, однак він надавав також суттєві переваги. Зокрема, взимку армія легко могла долати водні перешкоди, грабувати накопичені на зиму запаси на ворожій території. Оподи вирішували проблему доступу до питної

води, яка для давніх армій була інколи навіть суттєвішою, ніж ускладнення з постачанням харчів. У джерелах неодноразово згадуються переселення й грабіжницькі набіги варварів, які припадали саме на зимовий період (Amm. Marc. XVI. 12. 14; XXVII. 1. 1; XXXI. 10. 4).

Мобільні запаси "живих консервів" були не єдиною моделлю забезпечення харчування варварських збройних загонів під час походу. У джерелах збереглися дані щодо способів заготівлі припасів, які могли згодом використовуватися під час походу. Зокрема, у "Галльській війні" Юлія Цезаря докладно описане переселення гельветів, які прагнули знайти територію для поселення, з якої зручно було б робити набіги на сусідів (Caes. BG. I. 2). Упродовж двох років гельвети збирали тяглових тварин і вози, а також намагалися засіяти якомога більше землі з метою створення запасів (I. 3). Переселення здійснювалося на третій рік, наприкінці зимового сезону (5-й день до апрельських календ). Попередньо були спалені усі поселення, а також надлишки хлібу, за винятком тримісячного запасу борошна, який переселенці забрали з собою (I. 5–6). Цікаво, що в арміях ранньої нової доби саме на 1,5 – 3 місяці розраховувався запас харчів під час походів. Для перевезення цих припасів використовувався колісний транспорт з розрахунку 1 віз на 5–10 чол. Питома вага м'ясної їжі під час походу зростала у порівнянні з гарнізонною службою [8, с. 189–200].

Оскільки у Галлії хліб визрівав до липня (Amm. Marc. XVII. 8. 1), гельвети, вочевидь, поклалися на захоплення врожаю на землях, призначених для переселення. Така практика була типовою для того часу: римські воєначальники, які вели бойові дії у Галлії та Германії завжди враховували можливість збирання врожаю супротивника, або навпаки знищення власного врожаю на маршруті пересування ворожого війська (Caes. BG. I. 14; 16; 23; Amm. Marc. XVI. 11. 11; XVII. 9. 1; XVII. 10. 5).

До гельветів долучилися й інші племена: раурики, тулінги, літовики, а також рештки бойів, вцілілі після розгрому їхнього військово-політичного об'єднання даками (Strabo VII. 5. 2). Чисельність гельветів та їхніх союзників Цезар визначає у 368 тис. осіб, посилаючись на таблички з іменами переселенців, знайдені римськими солдатами у таборі варварів. Пропорція здатних носити зброю чоловіків до решти мігрантів (1:3) узгоджується з палеодемографічними даними щодо складу й чисельності родини у варварському середовищі залізної доби [2, с. 42]. Згадка Цезаря про те, що переправа гельветів через тиху річку Аравр за допомогою плотів та броду зайняла 20 днів (I. 13), також вказує на значну чисельність переселенців.

Хоча інформація щодо кількості гельветів виглядає дещо перебільшеною, в цілому розповідь Цезаря про їхнє переселення можна вважати достовірною достовірною. Надто багато правдоподібних подробиць він повідомляє й надто близько до римських кордонів розгорталися події. Політично мотивованим виглядає лише твердження, нібито виголошене одним із галльських ватажків, що й інші галли готові наслідувати приклад гельветів в умовах загрози з боку германських племен (I. 31).

Міграція гельветів є лише одним із значної кількості зафіксованих у джерелах випадків варварських переселень, у яких брали участь не лише чоловіки, але й жінки та діти (Caes. IV. 14; Dio Cass. LI. 23. 4; Liv. XXXVIII. 16–17; Polyb. V. 78. 1; 111. 6). Водночас, такі випадки становили радше виключення, ніж правило. Давно помічено, що у міграціях найчастіше було задіяне "не усе суспільство й не пропорційний зріз усіх його прошарків та сегментів (репрезентативна вибірка), а одна з фракцій – наприклад, молоді воїни чоловіки" [4, с. 6–7]. Ця обставина істотно впливала на формування етносоціального скла-

ду населення у регіонах, куди спрямовувалися мігранти, адже нерідко новоприбулі озброєні переселенці були зацікавлені у захопленні не лише нових земель, але й жінок. За античними джерелами простежується специфічне ставлення до останніх як до певного цінного ресурсу, який можна було відібрати у сусідів або, навпаки, пожертвувати у разі необхідності.

Так, зокрема, Юстін повідомляє як перед битвою з Антігоном Гонатом галати через пророцтво принесли у жертву своїх дружин та дітей (Just. XXVI. 2. 4). Германці-фрізи, які були не в змозі виплачувати римлянам данину шкірами турів, розраховувалися спочатку биками, потім землями, а потім дружинами та дітьми (Tas. Ann. IV. 72). Амспіварії, "вигнані зі своєї землі хавками", не знаходячи місць для поселення, втратили усіх здатних носити зброю, а їхні дружини, діти й старі стали здобиччю сусідів (Tas. Ann. XIII. 56). Показовим у цьому відношенні є один з епізодів антиримського повстання рейнських племен 68 р. Ватажок повсталих Арміній пропонував оточеним у таборі римським солдатам, більшість з яких були романізованими галлами [18, р. 152], дружин, поля й по 100 сестерціїв на день. Однак солдати розцінили цю пропозицію як знамення, що передвіщає їм здобич у вигляді жінок та майна ворогів (Tas. Ann. II. 13).

Поширення подібних соціальних практик у Давній Європі засвідчує й відповідна епічна традиція, яку напевно чи можна інтерпретувати виключно як релігійно-міфологічне обґрунтування екзогамії. Зокрема, можна згадати легенду про походження сарматів від скіфів, які оволоділи амазонками, але так і не спромоглися правильно навчити їх своїй мові (Herod. IV. 108–117). У середньовічній валлійській повісті "Видіння Максена Вледіга", яка повідомляє про події повстання британських легіонів на чолі з Магном Максимом, йдеться про те, що колишні воїни Максена "вирушили у дорогу й завоювали землі, й замки, й укріплені міста; там вони вбивали усіх чоловіків, а жінок залишали ... й вони вирішили відрізати жінкам язика, щоб вони не зіпсували їхнє нареччя" [5, с. 80]. Можна згадати й хрестоматійну історію про викрадення сабіянок воїнами Ромула, у якій спочатку також йшлося про насильницьке захоплення жінок сусіднього племені, лише згодом оформлене у вигляді договору. Щось подібне зустрічаємо й в середньовічній традиції про походження піктів, згідно з якою перші представники цього етносу прибули до Британії з-за моря й, не маючи власних жінок, попросили дружин у місцевих скоттів, на що останні погодилися з певними умовами (Beda Ven. I. 1).

Наведені свідчення пояснюють, чому у варварському середовищі при зміні археологічних культур нерідко спостерігаються відмінності у поховальному обряді жіночої та чоловічої частини населення, при чому у низці випадків фіксуються й значні відмінності в антропологічному складі похованих жінок та чоловіків [3, с. 123; 7, с. 52]. Очевидно, саме знищенням певної частини автохтонного чоловічого населення при одночасному збереженні жінок пояснюється той факт, що поширення латенської культури у багатьох регіонах, яких торкнулися міграції кельтів, не зруйнувало континууму виробничих практик, пов'язаних з діяльністю жінок (зокрема, виготовлення ліпної кераміки). Однак, підкреслимо, що збереження цих практик не було рівнозначним збереженню етнічної ідентичності місцевого докельтського населення та його культури як цілісного явища. До того ж, в сучасній антропології матеріальну культуру прийнято розглядати як засіб адаптації населення до природно-кліматичних умов. Тому не дивно, що кельтськими переселенцями були сприйняті вироблені століттями механізми адаптації автохтонного

населення, тоді як деякі власні традиції матеріального виробництва були забуті.

Якщо на завойованих землях жінки розглядалися виключно як військова здобич, то у самому кельтському суспільстві міграції могли суттєво сприяти підвищенню соціального статусу жінки. Показовою у цьому відношенні є розповідь анонімного грецького автора про знатну галатку Ономаріс. Під час неврожаю одноплемінники Ономаріс прагнули залишити країну й з цією метою були готові довірити свої життя будь-кому, хто погодиться їх вести. Однак, оскільки жоден чоловік не виявив готовності очолити похід й забезпечити його своїм майном, це зробила Ономаріс, яка організувала переселення за Дунай і на завойованих землях правила як цариця [6, с. 576]. Дане повідомлення, серед іншого, проливає світло на мотиви, якими керувалися представники племінної знаті кельтів, й відповідальність за успіх переселення, яку вони покладали на себе.

Зростає статус жінки й на тих землях, які постачали партії мігрантів-чоловіків. Б. Арнольд помітила, що якщо у гальштатський період розкішні поховання належали майже виключно чоловікам, то у ранньолатенський час практично усі відомі багаті поховання є жіночими. Йдеться про такі визначні комплекси як Рейнхайм, Вальдальгесхайм, Шварценбах, Бад Дюркхейм, Кляй-наспергль, які власне й визначають ровиток усієї ранньолатенської епохи та її художнього стилю. На думку Б. Арнольд, жіноче поховання у Вікс, знамените знахідкою гігантського бронзового кратеру грецької роботи, також відображає дану тенденцію, адже здійснене воно було у фіналі гальштатської епохи, близько 480 р. до н. е. Багаті ранньолатенські поховання жінок містять важливі статусні предмети, зокрема, золоті торквеси, набори бронзового посуду, розкішні повозки, тобто усі ті речі, які раніше супроводжували у потойбічний світ пізньогальштатських вождів. Ранньолатенські жіночі поховання з соціально-потестарними атрибутами, на думку Б. Арнольд, свідчать про те, що в період участі великої кількості чоловіків у далеких походах, влада на їхній батьківщині перейшла до рук жінок аристократичного походження [11, р. 159-165].

Міграції та військові походи відкривали "соціальні ліфти" й для чоловіків, які брали у них участь, а згодом поверталися на батьківщину. Характерним прикладом репатріації вважається багате чоловіче поховання з Роденбаха (Рейнланд-Пфальц), датоване 420-350 гг. до н. е. Крім зброї й типових деталей кельтського костюму, комплекс містив етрусський бронзовий посуд й грецький канфар, що за умов переривання торгівельних контактів може бути інтерпретоване як результат повернення на батьківщину певного учасника середземноморських рейдів або найманця [11, р. 158].

Проведений аналіз засвідчує відповідність даних античних авторів щодо кельтських переселень на Балканах першої чверті III ст. до н. е. сучасним уявленням про міграції давнього населення. Розгортання процесу переселення передували довготривалий період формування сприятливих для міграцій факторів внутрішнього

розвитку кельтських племен, а також накопичення інформації про країни Балканського півострова, яке здійснювалося невеликими групами кельтів, зокрема, найманцями. Міграційній активності кельтів сприяв пануючий у їхньому середовищі господарсько-культурний тип, у якому домінуючу роль відігравало розведення худоби. Пересування населення сприяли поживавленню соціальної мобільності у середовищі кельтських племен. Континуїтет автохтонних традицій матеріального виробництва на колонізованих кельтами землях пояснюється збереженням на цих землях певної кількості місцевого населення, зокрема, жінок, а також засвоєнням мігрантами ефективних механізмів адаптації, вироблених тубільними культурами. Таким чином, на сьогоднішній день немає достатніх підстав для применшення значення кельтських міграцій як важливого чинника етнічної історії Балканського півострова у III ст. до н. е.

Список використаних джерел

1. Безрогов В.Г. Скотоводство в древней Ирландии // Вопросы истории. 1993. № 7. С. 174-175.
2. Гаврилюк Н.А., Тимченко Н.П. Динамика численности и воспроизводства населения Степной Скифии // Палеодемография скифского населения Северного Причерноморья. – Киев, 1994. С. 22-45.
3. Галушко К.Ю. Кельтская Британия: племена, государства, династии с древности до конца XV века. – Киев, 2005.
4. Клейн Л.С. Археологические признаки миграций // IX МКАЭН, Чикаго. Доклады советской делегации. – М., 1973.
5. Мабиногион: Легенды средневекового Уэльса / Пер. В.В. Эрлихмана. – М., 2002.
6. Полизн. Стратегемы: Пер. с древнегреч. / Под ред. А.К. Нефедкина. – СПб., 2002.
7. Рудич Т.О. Роль населення черняхівської культури у формуванні антропологічного складу слов'янської людності // Археологія. 2007. № 3. С. 47-57.
8. Сокирко О.Г. Лицарі другого сорту. Наймане військо Лівобережної Гетьманщини 1669–1726 рр. – К., 2006.
9. Фалилеев А. И. Selecta Celto-Balkanica. – СПб., 2012.
10. Anthony D. Migration in archaeology: the baby and the bathwater // American anthropologist. 1990. Vol. 92(4). – P. 895-914.
11. Arnold B. 'Honorary males' or women of substance? Gender, status and power in Iron-Age Europe // Journal of European Archaeology. 1995. Vol. 3.2. – P. 153-168.
12. Bokonyi S. L'elevage // Les Celtes / Ed. S. Moscati. P., 2001. – P. 429-435.
13. Campbell D.R.J. The So-Called Galatae, Celts and Gauls Early Hellenistic Balkans and the Attack on Delphi in 280-279 BC. Diss. Leicester, 2009.
14. Collis J. The European Iron Age. L.; N. Y., 2003.
15. Cunliffe B. The Ancient Celts. Harmondsworth, 2000.
16. Dzino D. The Celts in Illyricum – Whoever they May Be: the hybridization and Construction of Identities in South-Eastern Europe in the Fourth and Third centuries BC // Opuscula archaeologica. 2007 (2008). No 31. P. 49-68.
17. James S. Exploring the World of the Celts. L., N. Y., 1993.
18. Keppie L. The making of the Roman army. From Republic to Empire. – L., 1998.
19. Kruta V. Les Celtes de la premiere expansion historique // Les Celtes / Ed. S. Moscati. – P. 195-213.
20. Kruta V. La grande storia dei Celti. La nascita, l'affermazione e la decadenza. Roma, 2009.
21. Roth J.P. The Logistics of the Roman Army at War (264 BC – 235 AD). – Leiden; Boston; Köln, 1999.
22. Schlette F. Kelten zwischen Alesia und Pergamon. – Leipzig; Jena; Berlin, 1976.
23. Tomaschitz K. Die Wanderungen der Kelten in der antiken literarischen Überlieferung. – Wien, 2002.

Надійшла до редколегії 30.01.13

Г. Казакевич, канд. ист. наук., доц.
КНУ імени Тараса Шевченка, Київ

БАЛКАНСКИЕ ПОХОДЫ КЕЛЬТОВ 279-277 ГГ ДО Н.Э.: ВЗГЛЯД С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ АНТРОПОЛОГИИ

В статье рассматриваются данные античных источников по кельтской нашествию на Балканы в первой четверти III в. до н. е. с позиций социальной антропологии. Особое внимание уделено логистике и пищевым практикам кельтского войска, социальным и этнодемографическим аспектам миграций древних кельтов.

Ключевые слова: древние кельты, миграции, балканские походы 279-277 гг. до н. е., социальная мобильность, гендерные роли, ассимиляция.

G. Kazakevich, Ph.D. in History, Associate Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE CELTIC INVASION OF THE BALKANS IN 279-277 BC FROM THE SOCIAL ANTHROPOLOGICAL POINT OF VIEW

The information of Classic sources concerning the Celtic invasion of Balkans is examined from the perspective of social anthropology. The special attention is paid to the logistics and diet practices of the Celtic warriors as well as social, ethnic and demographical aspects of the Iron Age Celtic migrations.

Key words: the Iron Age Celts, migrations, Balkan raids of 279-277 BC, social mobility, gender roles, assimilation.

УДК 323(73) : 331.57 "193" Ф. Рузвельт

О. Комаренко, канд. іст. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ
М. Ключало, студ.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ПРОГРАМИ ГРОМАДСЬКИХ РОБІТ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ВНУТРІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ АДМІНІСТРАЦІЇ Ф. Д. РУЗВЕЛЬТА В 30-Х РР. XX СТ.

В статті розглянуті основні віхи становлення та еволюції програм громадських робіт в США в 30-х рр. XX ст. Проаналізована роль громадських робіт у розвитку американського суспільства за президентства Ф. Д. Рузвельта.

Ключові слова: США, Ф. Д. Рузвельт, американське суспільство, громадські роботи.

На сьогодні державна соціальна політика є ключовою ознакою розвитку будь-якого сучасного суспільства. При цьому програми громадських робіт займають важливе місце у системі заходів соціальної політики, оскільки вони організовуються з метою забезпечення тимчасової зайнятості осіб, які опинились без роботи, та надання додаткової соціальної підтримки населенню.

На окрему увагу заслуговує досвід США в організації національних програм громадських робіт за президентства Ф. Д. Рузвельта в 30-х рр. XX ст., адже завдяки в тому числі й їх результативності, американське суспільство в цілому пододало кризові явища у сфері забезпечення роботою населення, що може слугувати прикладом і для України. З огляду на це, метою даного дослідження є аналіз становлення та розвитку рузвельтських програм громадських робіт в 30-х рр. XX ст.

Щодо висвітлення даної проблеми необхідно відмітити, що хоча внутрішньополітичний курс адміністрації Ф. Рузвельта, який здобув назву "Нового курсу", давно став об'єктом досліджень і дискусій як серед наукових кіл, так і серед громадськості, на сьогодні в зарубіжній та вітчизняній історіографії досліджені лише окремі аспекти проблеми розвитку програм громадських робіт 30-х рр. XX ст. Так, в праці американського дослідника А. Шлезингера-молодшого "Прихід Нового курсу 1933-1935 рр." проводиться думка про те, що загальнодержавні програми громадських робіт, організовані Рузвельтом в роки економічної депресії, були однією з головних складових урядової політики, яка врятувала демократичні традиції правління в Америці від можливої революції [11]. В такому ж контексті здобутки "Нового курсу" розглядаються і в праці політолога та історика Л. Харца "Ліберальна традиція в Америці", в якій можна простежити аналіз ідеологічних засад формування програм громадських робіт [19]. З принципово іншої позиції характеризує весь внутрішньополітичний курс Рузвельта сучасний історик-економіст Б. Фолсом в праці "Новий курс чи нечесна угода?", в якій, крім іншого, стверджується, що програми громадських робіт 30-х рр., зруйнувавши американські традиції державного невтручання в соціальну сферу та економіку, не виконали поставлених перед ними завдань, що врешті-решт, на його думку, призвело до продовження економічної кризи в США аж до 1939 р. [8]. До більш збалансованих праць, які намагаються зрівноважити полярні думки, слід віднести праці Д. Тіндалла і Б. Шая, а також Т. Бейлі і Д. Кеннеді,

які у контексті дослідження американської історії певне місце відводять і програмам громадських робіт як складовій соціальної політики Рузвельта [1, 16].

В радянській історіографії президентству Ф. Рузвельта було присвячено багато праць, які відзначалися ідеологічною та політичною заангажованістю. Разом з тим, праця С. В. Іванова "Війна з бідністю" Рузвельта", яка була написана вже в період послаблення ідеологічного тиску, містить доволі вдалу, і до цього часу єдину спробу на пострадянському просторі систематизовано проаналізувати програми громадських робіт рузвельтської адміністрації [13]. В свою чергу, в праці В. Л. Малькова "Новий курс в США. Соціальні рухи та соціальна політика" міститься детальний опис впливу боротьби найманих працівників за свої права на організацію державою громадських робіт [14]. Серед сучасних російських досліджень можна виділити праці М. Яковлева та А. Уткіна, в яких простежується вплив ініціатив самого Ф. Рузвельта на впровадження програм громадських робіт в США [17, 20], тоді як в українській історіографії дана проблема фактично не досліджується. Отже, за умов відсутності комплексного висвітлення у сучасній історіографії процесу становлення і розвитку програм громадських робіт за президентства Ф. Д. Рузвельта, розгляд даної проблеми є цілком обґрунтованим.

Перш за все потрібно зазначити, що для безробітних в США ще в 1791 р. було створено формулу виплати грошового утримання за виконання корисних робіт, яка приймалася лише на рівні штатів [13, С. 12]. З того часу майже півтора століття така програма відрізнялась місцевим характером та безсистемністю, оскільки безробіття в американському суспільстві довгий час вважалось наслідком персональних невдач, а не проблемою держави. За таких обставин, світова економічна криза, яка розпочалася в США в 1929 р., стала поштовхом до корінних змін у організації громадських робіт, адже безробіття було однією з головних проблем в Америці, коли Рузвельт став президентом. Бюро трудової статистики міністерства праці США підрахувало, що з 51 млн. робітників на початку 1933 р. більше 12 млн. чол. були безробітними, а в березні 1933 р. їх кількість збільшилась до рекордних 15 млн. чол. [2]. Отже, впровадження якісно нової програми громадських робіт, яка мала знизити рівень безробіття в країні, стало першочерговим завданням адміністрації Ф. Рузвельта, який з цього приводу зауважив в своїй інавгураційній промові: